

MARIA MARTA URLIŃSKA

Współobecność w badaniu i działaniu – 30 lat doświadczeń międzykulturowych na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Streszczenie: Tekst ten poświęcony jest historii toruńskiego ośrodka badań pogranicza kultur, w którym w latach 90. XX wieku do programu studiów pedagogicznych zostały włączone zagadnienia z edukacji międzykulturowej, najpierw jako zajęcia fakultatywne, później obowiązkowe. Inicjatorami były osoby zajmujące się eksploracją towarzyszącą działaniu pomocowemu dedykowanemu Polakom na Wschodzie. Ośrodek badań ulokowanych w przestrzeni pogranicza zyskał więc własną specyfikę, ma swoje osiągnięcia związane z odbudową szkolnictwa dla polskiej mniejszości narodowej na Łotwie – badanie i działanie w tym obszarze wpisane jest w biografię drogi grupy pracowników i studentów, którzy podjęli naukową współpracę. W tekście zawarto przegląd wybranych projektów, które były i są udziałem osób zajmujących się edukacją międzykulturową na Wydziale Nauk Pedagogicznych UMK w Toruniu.

Słowa kluczowe: edukacja międzykulturowa, szkoła polska na Łotwie, polska mniejszość narodowa, badanie w działaniu, pogranicze kultur

Pamięć jest tą siłą, która tworzy tożsamość istnień ludzkich, zarówno na płaszczyźnie osobowej, jak i zbiorowej. Pozwala ona człowiekowi rozumieć siebie w jakimś najgłębszym zakorzenieniu, pozwala ona również rozumieć różne wspólnoty, w których kształtują się jego dzieje: rodzinę, ród i naród. Pozwala też wnikać w dzieje języka i kultury, w dzieje wszystkiego, co jest prawdziwe, dobre i piękne

Jan Paweł II¹

¹ Jan Paweł II. 2011. *Pamięć i tożsamość*. Kraków: Znak, s. 151.

Antropologia (nie)codzienności badacza pogranicza – zamiast wstępu

Niniejszy tekst to swoisty „pamiętnik rzeczy i myśli”, wynik synergii pojawiającej się na styku refleksji teoretycznej i praktycznego działania, a wszystko to osadzone w przestrzeni, w której ma swoje miejsce pedagogika zmiany społecznej dokonującej się w środowiskach wielokulturowych, w których do głosu dochodzą mniejszości marginalizowane przez społeczności większościowe. W takiej sytuacji znaleźli się pod koniec lat 80. XX wieku potomkowie Polaków, którzy przed laty zostali deportowani z Polski na Wschód, także mieszkańcy Kresów Wschodnich, którzy z powodu decyzji politycznych przywódców państw ościennych przesuwających granice Rzeczypospolitej znaleźli się w innym kraju, mimo że na tych terenach od wieków mieszkali ich przodkowie. Zmiany te dokonywane były z udziałem wielu instytucji, próbujących wesprzeć proces odbudowy szkolnictwa mniejszości polskiej na obczyźnie. Jedną z nich był Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Na pograniczach Polski w sposób naturalny pojawiły się ośrodki naukowo-badawcze zajmujące się edukacją międzykulturową, wszak to codzienność społeczności wielokulturowej narzucała problemy do rozwiązania naukowcom funkcjonującym na tych terenach. Obecność silnego naukowego lidera (profesorowie: Jerzy Nikitorowicz na pograniczu polsko-białorusko-litewskim, Tadeusz Lewowicki na pograniczu polsko-czeskim, Zenon Jasiński na pograniczu polsko-niemiecko-słowackim) powodowała grupowanie się wokół ludzi, którzy podejmowali się prowadzenia badań dotyczących sytuacji właściwych dla społeczności zanurzonej w dialogu międzykulturowym. Obok mających już spore doświadczenie w tej materii krystalizował się na WNP UMK w Toruniu ośrodek², koncentrujący uwagę na problematyce edukacji międzykulturowej.

² Początek podjęcia zagadnień związanych z edukacją międzykulturową przypada na 1989 rok. Podjęli je pracownicy najpierw Zakładu Pedagogiki Społecznej, następnie wyodrębnionej Pracowni Studiów Kulturowych i Edukacyjnych, kierowanej przez prof. Zbigniewa Kwiecińskiego, obecnie wpisanej w szerszą strukturę – Katedrę Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej WNP UMK. W obecnym składzie osobowym Katedry są: prof. zw. dr hab. Zbigniew Kwieciński, dr hab. Maria M. Urlińska, prof. UMK (kierownik), dr Tomasz Leszniewski, dr Tomasz Różański, mgr Sylwia Antonowicz (doktorantka), mgr Ewa Sokołowska (doktorantka).

Tekst ten poświęcony jest historii tworzenia się w centrum kraju ośrodka badań pogranicza kultur, w którym w latach 90. do programu studiów pedagogicznych zostały włączone zagadnienia z edukacji międzykulturowej, najpierw jako zajęcia fakultatywne, później obowiązkowe. Inicjatorami były osoby zajmujące się eksploracją towarzyszącą działaniu pomocowemu dedykowanemu Polakom na Wschodzie. Ośrodek toruński zyskał więc własną specyfikę, ma swoje osiągnięcia związane z odbudową szkolnictwa dla polskiej mniejszości narodowej – badanie i działanie w tym obszarze wpisane jest w biografię drogi grupy pracowników i studentów, którzy podjęli naukową współpracę. Należy się w tym miejscu wyjaśnienie: *dlaczego na UMK? dlaczego JA? dlaczego TAKA PROBLEMATYKA? dlaczego TRWA TO 30 LAT?*

Dlaczego to mogło dziać się na UMK? Toruńska pedagogika społeczna ma już swoją ponad 40-letnią historię. U źródeł tworzenia się struktur instytucjonalnych Zakładu Pedagogiki Społecznej były wcześniejsze prace badawcze grupy młodych pedagogów³, działających w Studenckim Kole Naukowym Pedagogów, w ówczas istniejącej Katedrze Pedagogiki UMK. Były to nowatorskie projekty, realizowane w terenie przez naukowców, którzy wyszli poza uczelniane gabinety. Swoje badania prowadzili w środowiskach lokalnych, tam bowiem znajdowali problemy wymagające rozwiązania, dokonując równocześnie koniecznej zmiany społecznej. Stawiane przez nich ważne pytania badawcze pobudzały aktywność naukową kolejnych roczników studentów i młodych asystentów.

Powiązanie badania naukowego z działaniem na rzecz dokonywania pozytywnych zmian w środowisku społecznym stało się cechą charakterystyczną toruńskiej pedagogiki społecznej i jej wyróżnikiem. Środowisko to może poszczycić się wieloma działaniami o charakterze aktywizującym, animującym i organizującym różne grupy społeczne, generując projekty niejednokrotnie wykraczające poza mury uczelni, a nawet poza granice kraju. W kolejnych latach istnienia Katedry powstał szereg autorskich inicjatyw wykorzystujących potencjał środowisk wychowawczych. Podejmowano równocześnie w tym gronie dyskusje o miejscu i roli pedagogiki społecznej w złożonej i dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości, dotykano ważnej kategorii uruchamiania sił społecznych oraz jej współczesnego rozumienia, a także praktycznego wykorzystywania.

³ Zbigniew Kwieciński, Stanisław Kawula, Włodzimierz Winclawski, Jerzy Materne.

Istotą współczesnej pedagogiki społecznej jest dokonywanie zmian poprzez wzbudzanie sił tkwiących w meliorowanych środowiskach społecznych. Wzbudzanie dotyczy działania pedagogicznego, a może nim być aktywizacja, animacja, wsparcie społeczne, kompensacja czy profilaktyka społeczna. Natomiast siły społeczne traktuje się jako czynniki sprawcze dokonującej się zmiany społecznej. Służą one wykrywaniu, pobudzaniu, wyzwaniu, organizowaniu środowiska z wykorzystaniem odpowiednio dobranych metod i form działania. Pedagogów społecznych interesuje również ważna, a ostatnio nieco zaniedbana kategoria społeczeństwa wychowującego, współcześnie wydaje się niedoceniana jej aktualność pojawiająca się w zupełnie nowych kontekstach społeczeństwa sieciowego czy medialnego.

W orbicie oddziaływania toruńskiej myśli pedagogicznej znalazłam się w 1977 roku także ja – najpierw studentka pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej, a po czterech latach występująca w roli pracownika naukowego Instytutu Pedagogiki UMK, włączona w prace naukowe i wdrożeniowe realizowane w Katedrze Pedagogiki Społecznej. Dla mnie jako osoby poszukującej własnej tożsamości naukowej inspiracją były projekty naukowe profesora Zbigniewa Kwiecińskiego, kierującego wieloletnimi badaniami zespołowymi we wsi na Podhalu, wsi w rejonie uprzemysłowionym czy Jego próba zaplanowania i wdrożenia eksperymentu edukacyjnego w nowo otwartej szkole w Toruniu (Kwieciński, 2011, 2002a, 2002b). Sposób rozumienia potrzeby wkraczania do środowisk wychowawczych z badaniem i równoczesnym działaniem stały się dla mnie drogowskazem, jak kształtować swoją naukową przyszłość. Toruńskie środowisko naukowe stało się więc moim naturalnym naukowym matecznikiem.

Do Torunia trafiłam na studia w latach 70. ubiegłego wieku już jako ukształtowana animatorka życia studenckiego. Podwaliny dał dom, w którym tętniło życie napędzane rodzicielską energią – nauczycieli wiejskich, uprawiających swój zawód w czasach, w których to nauczyciel był animatorem życia społeczności lokalnej kompetencje moje rozwinęły kolejne szkoły (od podstawowej, przez średnią i studium nauczycielskie), w których przykładem społecznego działania byli mądrzy pedagodzy, wspierający twórcze aspiracje swoich uczniów. Wnosząc całe to życiowe doświadczenie, jako studentka drugiego roku studiów pedagogicznych założyłam z kolegami (Piotr Petrykowski, Józef Górniewicz, Bogusław Jacek Pacek, Jacek Beszczyński) Studencki Teatr Bajki i Baśni „Maja”.

Przez 14 lat byłam kierownikiem tego poważnego projektu animacyjnego, mającego u podstaw pewną filozofię działania, swoją ideę wspierania osób

i instytucji, które tego potrzebują. Dzięki niezwyklej mobilizacji sił środowiska akademickiego studenci mogli przekazać na szczytne cele wypracowane przez siebie środki (ufundowaliśmy przez ten czas cztery książeczki mieszkaniowe z pełnym wkładem dla sierot z Domu Dziecka, przekazaliśmy dwieście tysięcy na Społeczny Komitet Budowy Szkoły Specjalnej w Toruniu, wysłaliśmy sto tysięcy jako cegiełkę na budowę Centrum Zdrowia Dziecka w Warszawie, zakupiliśmy aparaturę audiologiczną do Poradni dla Głuchych i Niedosłyszących w Toruniu, wspieraliśmy akcję letnią Drużyn Nieprzetartego Szlaku, ofiarowaliśmy środki pieniężne na rewaloryzację zabytków w Toruniu). Kiedy możliwe stały się wyjazdy grup twórczych poza granice kraju, Teatr „Maja” wyruszył ze spektaklami do środowisk polskich na Wschodzie. To był początek naszego wyjścia z „centrum” i wkroczenia na pogranicza ludzkich problemów i rodzinnych dramatów, kłopotów Rodaków odciętych od korzeni, od przeszłości własnej grupy narodowej, ludzi przeżywających dylematy tożsamościowe. Członkowie Teatru „Maja” zaangażowali się w pomoc dzieciom, przez cztery lata będąc fundatorami i organizatorami kolonii letnich dla kolejnych roczników uczniów polskiej szkoły w Rydze (dla ich rodziców letniej szkoły kultury i języka polskiego).

Szkolnictwo polskie – nadzieją na odbudowę polskości na Łotwie

Poprzez moje działania animacyjne w studenckim teatrze trafiłam na Łotwę w 1989 roku, „kotwicząc naukowo” w szkołach polskich na obczyźnie na wiele lat. Wykorzystałam fakt swojej obecności w tym kraju, w historycznym dla tej części Europy czasie, kiedy burzył się stary porządek, upadał Związek Radziecki a kraje nadbałtyckie odzyskiwały swoją państwowość i był to także czas odbudowy szkolnictwa polskiego na Wschodzie. Początek dała umowa zawarta między Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu a Uniwersytetem Łotewskim w Rydze⁴ i wyjazd ze spektaklem granym nie tylko dla dzieci pracowników UŁ, ale – jak się okazało – także dla obecnych na widowni wnuków łotewskich Polaków, pamiętających czasy międzywojennej pluralistycznej Łotwy, ludzi tęskniących za możliwością kształcenia młodego pokolenia w języku przodków. To ich marzenie ziściło się w roku 1989, czyli po ponownym odzyskaniu przez Łotwę niepodległości. Dzięki tamtej inicjatywie możliwe stało się to, co wcześniej było niemożliwe – przekroczenie

⁴ Umowa została zawarta w 1988 roku.

granicy naszego – polskiego rozumienia problemów tego młodego państwa łotewskiego i jego mieszkańców, zabierających głos w swoim kraju, walczących we własnej sprawie.

Na mocy umowy z działaczami Związku Polaków na Łotwie, w roli jaką wyznaczyła mi historia, włączyłam się w działania organizacyjne Szkoły Polskiej w Rydze⁵. Podjęłam więc przed laty pewne wyzwanie edukacyjne – zaproponowałam założycielom placówki wdrożenie autorskiej koncepcji pracy szkoły, pomyślanej jako laboratorium dwóch uniwersytetów (UMK w Toruniu oraz Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze). Zostałam powołana przez ówczesnego podsekretarza stanu w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego profesora Andrzeja Janowskiego na kierownika projektu, koordynatorem łotewskiej części był dziekan Wydziału Pedagogicznego UŁ profesor Oskar Zids. To z UMK rekrutowali się pierwsi nauczyciele szkoły polskiej⁶, z toruńskimi metodykami braliśmy udział w pracach nad bilingwalnym programem nauczania, przyjmowaliśmy w Grodzie Kopernika uczniów i rodzi-

⁵ Organizatorzy szkoły zebrali szesnaścioro dzieci z polskich rodzin chętnych uczyć się po polsku, mieli zgodę władz na zorganizowanie pierwszej klasy oraz zagwarantowany lokal w III Szkole Łotewskiej. Liderzy ZPŁ nie dysponowali jednak kadrą nauczycielską, programami nauczania, brakowało im podręczników, nie wiedzieli, jak profesjonalnie prowadzić szkołę. To właśnie nas – pedagogów z Torunia – poprosili o merytoryczną pomoc.

⁶ Trudnego zadania podjął się Tomasz Biernat – młody asystent w Zakładzie Pedagogiki Społecznej, który wyjechał do pracy na Łotwie z żoną Iwoną, obydwójce byli absolwentami nauczania początkowego. Chcąc ich wesprzeć kadrowo, zaprosiłam do współpracy kolegę z Teatru „Maja” Jacka Beszczyńskiego, pełniącego w Rydze rolę animatora kulturalnego, prowadzącego zajęcia pozalekcyjne. Za środki wypracowane przez studentów z teatru „Maja” zakupiliśmy szesnaście kompletów podręczników, podczas zorganizowanej specjalnie imprezy w Toruniu pt. „Książka zamiast biletu”, zebraliśmy kilkaset książek dla dzieci i z listami od rówieśników przekazaliśmy je dla uczniów z Rygi. Sytuacja, którą zastali zmusiła nauczycieli do poszukiwania nowych sposobów pracy z dziećmi. Stworzyli własną metodę nauczania, przekazywali wiedzę poprzez wykorzystanie w dydaktyce technik parateatralnych. Jacek pisał teksty i muzykę do piosenek („samogłoski”, „spółgłoski”, „alfabet” itd.). Prowadzone lekcje były jednym wielkim spektaklem, w których budowano scenki, kreowano postacie, wykorzystywano mimikę, gest, grę ciała. Rodzice, włączani do budowania scenografii, często byli widzami, czasem aktorami. Zastosowana przez nauczycieli metoda ośrodków pracy, korelacja treści przedmiotów dała rewelacyjne efekty. Po roku nauki wszyscy uczniowie swobodnie posługiwali się językiem polskim. Dzieci były otwarte, spontaniczne, twórczo rozbudzone. Por. T. Biernat 1992. Dzieci pokochały szkołę. *Nowa Szkoła*. 12.

ców, organizując dla nich szkołę letnią kultury i języka polskiego; nasi studenci przez lata wyjeżdżali na praktyki pedagogiczne do sześciu działających szkół polskich na Łotwie. Najpierw to był okres spontanicznego działania, a tym samym wsparcia środowiska polskiego w trudnym okresie odbudowy szkolnictwa mniejszości narodowej, po roku przyszedł czas systemowych rozwiązań, poprzedzonych diagnozowaniem potrzeb i możliwości środowiska. Instytucjonalizacja przedsięwzięcia była szansą na zorganizowanie placówki, która mogła sprostać wymaganiom czasów, w których przyszło jej działać. Stała się też szansą rozwoju naukowego kilku osób z Torunia zainteresowanych problematyką⁷.

Dzięki inspiracji profesora Zbigniewa Kwiecińskiego uczyniłam z tego pomocowego działania edukacyjnego także wieloletni własny projekt badawczy. Pozyskałam więc środki z KBN⁸ na longitudinalne, interdyscyplinarne, zespołowe eksploracje (*Repolonizacja – podwajanie tożsamości. Polsko-łotewski eksperyment edukacyjny*). Umożliwiło to prowadzenie systematycznych badań w trakcie wprowadzania w życie działań o charakterze wdrożeniowym. W pierwotnym zamyśle miał to być eksperyment edukacyjny, z wypracowanym wspólnie z naukowcami i metodykami łotewskimi bilingwalnym programem nauczania oraz przygotowanymi przez nas do pracy nauczycielami. Jednak w rezultacie oporu ze strony lokalnego lidera (dyrektor placówki) staliśmy się jedynie obserwatorami życia szkoły, prowadzącymi badania naukowe z włączeniem jedynie pewnych elementów interwencji edukacyjnej (takich jak: organizowanie dla uczniów z Rygi szkoły letniej w Toruniu, w sześciu działających szkołach polskich na Łotwie usytuowanie praktyk studenckich czy organizacja obozów naukowych). Wycofanie się z działań eksperymentalnych w jednej placówce w Rydze na rzecz prowadzenia badań we wszystkich sześciu szkołach polskich na Łotwie dało nam możliwość poszerzenia perspektywy o eksplorację działalności placówek ulokowanych w Latgalii, będącej centrum polskości na terenach Łotwy.

Do realizacji pierwszego projektu finansowanego przez KBN zaprosiłam studentów, z którymi miałam zajęcia dydaktyczne, wyjeżdżałam z nimi na praktyki pedagogiczne, podczas których pozyskiwali materiał do swoich prac magisterskich. Planowałam kontynuację badań i przygotowując kolejny wniosek do KBN w 1997 roku, powołałam do życia Studenckie Koło Nauko-

⁷ Na poziomie doktoratu: Tomasz Biernat, Katarzyna Jurzysta, Sylwia Antonowicz oraz na poziomie habilitacji autorka niniejszego tekstu.

⁸ Dwa granty trzyletnie obejmujące lata 1993–1996 oraz 1998–2001.

we Badań Pogranicza Kultur⁹. Przez dziesięć lat studenci w ramach pracy Koła prowadzili badania w środowisku polskim na Łotwie. Przez te wszystkie lata studenci z centrum Polski – wyjeżdżając na pogranicze – nabywali kompetencje międzykulturowe, uczestnicząc życiu szkół polskich oraz w eksploatacjach dojrzewali do roli badaczy, ćwicząc swój warsztat metodologiczny.

Studenci UMK „na pograniczu własnych i cudzych słuszości” – program edukacji międzykulturowej

Życie na skrzyżowaniu kultur pozwala wykraczać myślowo poza obszar uwarunkowany osiadłością, gdyż usytuowanie terytorialne uruchamia skale porównawcze, które działają jak bodźce. W efekcie tego może mieć miejsce dwuwartościowość stanów uczuciowych wobec „swoich” i „obcych”, niemożność jednoznacznej samoidentyfikacji etnicznej (Nikitorowicz, 1995, s. 14). Jednoznaczność wyboru w zakresie tożsamości narodowej wydaje się wprawdzie dawać poczucie emocjonalnej stabilności i bezpieczeństwa, jednak na płaszczyźnie międzyludzkiej może powodować liczne konflikty, wręcz niemożliwe do rozwiązania w sytuacji nieznoszącej dialogu. Jako pedagodzy kształcący studentów mamy zadanie do wykonania: przygotować człowieka mądrego, czyli takiego, który nie tylko ma wiedzę, ale też mądrze ją wykorzystuje. Tę mądrość przekazujemy poprzez kształcenie humanistyczne przyszłej inteligencji (i to niezależnie od zawodowego czy naukowego profilu edukacji).

Przygotowanie do radzenia sobie z granicami staje się dzisiaj zadaniem kulturowym wobec tego, że częściej niż kiedyś jesteśmy w inność uwikłani i to niezależnie od tego, czy do tego dążyliśmy, czy nie. Jak tego dokonać, by wykształcić ludzi, którzy mają wiedzę i mądrze się nią posługują? Temu służył zaproponowany przeze mnie studentom pedagogiki UMK w trakcie realizacji projektu badawczego na Łotwie program edukacji międzykulturowej (Urlińska i Jurzysta, 2001, ss. 187–196; Urlińska, 2007, ss. 305–317)¹⁰, wykorzystu-

⁹ SKN BPK rozpoczęło działalność przy Pracowni Studiów Kulturowych i Edukacyjnych w Instytucie Pedagogiki, a po reorganizacji w Katedrze Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej WNP UMK. Opiekun naukowy – M.M. Urlińska (od 1997 roku do dzisiaj), kolejni przewodniczący: Katarzyna Szymańska (1997–1999), Katarzyna Jurzysta (1999–2007), Ewa Traczykowska (2012–2016), Sylwia Szulc-Antonowicz (2016 do chwili obecnej). W roku 2007 SKN BPK zawiesiło swoją działalność na pięć lat, natomiast w związku z powrotem do badań longitudinalnych w szkołach polskich na Łotwie ponownie reaktywowano jego działalność w 2012 roku.

¹⁰ Program przedstawiony został na konferencji naukowej w 2001 roku w Bia-

jący zajęcia dydaktyczne z socjologii edukacji, praktyki pedagogiczne, zajęcia seminarium magisterskiego, obozy naukowe dla studentów, a wszystko to z wykorzystaniem faktu przeniesienia się na pogranicze kultur na Łotwie. Tak więc na drugim roku studiów pedagogicznych, w ramach ćwiczeń z socjologii edukacji, studenci zapoznają się z problemem edukacji różnych grup mniejszościowych, tych którzy – ze względu na swoją odmienność (etniczną, kulturową, rasową) – mają ograniczone szanse edukacyjne. Studenci przez rok zanurzeni w relacjach cudzych, wzbogacani o doświadczenie innych, wsłuchani w dyskusje panelowe z udziałem bezpośrednich uczestników zdarzeń (nauczycieli, studentów, rodziców, dzieci ze szkoły w Rydze), analizują materiał empiryczny zebrany podczas prowadzonych przez nas badań w działaniu w szkole polskiej na Łotwie¹¹.

Po roku studiów teoretycznych i analiz empirycznych sami podejmują decyzję o wyjeździe na Łotwę. Czynią to po to, by skonfrontować wyobrażenia z rzeczywistością, oczekiwania z możliwościami, cudze przekazy z własnymi spostrzeżeniami. Trzytygodniowe praktyki pedagogiczne przewidziane regulaminem studiów stwarzają studentom możliwość szczegółowego poznania czynności podejmowanych na określonych stanowiskach pracy przez ludzi pogranicza kultur¹². Poza typowymi zadaniami wpisanymi w rolę nauczyciela mogą obserwować czynności specyficzne, których nie ma w każdej innej znanej im szkole. Pobyt w szkole polskiej na Łotwie ma na celu przybliżyć studentom warunki pracy, bazę materialną, lokalową, sposób organizacji pracy wynikający ze specyfiki placówki (planowane formy i metody pracy

łymstoku. Ponadto został szerzej opisany w książce M.M. Urlińskiej *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych*. Obecnie program realizowany jest w zmodyfikowanej formie, jedynie w ramach zajęć kursowych z edukacji międzykulturowej i seminarium magisterskiego, z wykorzystaniem praktyk pedagogicznych realizowanych w szkołach polskich w Daugavpils, Rezekne, Krasławie.

¹¹ Badania w działaniu prowadzone były przez autorkę tego opracowania w ramach realizowanego projektu badawczego finansowanego przez KBN w latach 1993–1996 oraz jego kontynuacji zaplanowanej na lata 1998–2001, w kolejnych latach realizowali projekty w ramach grantów wewnętrznych WNP (2008–2012) oraz programu Erasmus Plus.

¹² W latach 1997–1999 praktyki realizowało 10–24 studentów rocznie w szkołach podstawowych i średnich w Rydze, Krasławie, Jekabpils, Rezekne, Daugavpils (były tak liczne ze względu na realizowanie projektu badawczego finansowanego przez KBN), w kolejnych latach praktyki odbywały pojedyncze osoby (2–3 rocznie), w 2007 roku praktyki studenckie na pięć lat zostały zawieszono.

w środowisku wielojęzycznym realizowane przez nauczycieli miejscowych i tych delegowanych z Polski przez MEN)¹³.

Dzięki czynnemu udziałowi w życiu szkoły, obserwowaniu i animowaniu działalności pozalekcyjnej studenci stają się elementem interweniującym w rzeczywistość szkolną, czynnikiem z zewnątrz transmitującym kulturę, tradycję, mentalność polską, dzieci polskie na Łotwie mają więc polskość z pierwszej ręki. Studenci przez lata swej obecności na Łotwie dowiedli, że środowisko akademickie z Torunia jest w stanie dać coś z siebie, a nie tylko oczekuje na wypełnienie kilku ankiet czy testów potrzebnych w prowadzonych na Łotwie badaniach. Dopełnieniem roli animatorów było organizowanie przez sześć pierwszych lat w Toruniu kolonii dla dzieci z Rygi¹⁴. Na dwa tygodnie lipca stawali się gospodarzami, by w kolejnych trzech tygodniach września być gośćmi naszych gości. Studenci wpisani w pejzaż szkoły byli elementem naturalnym w środowisku polskim na Łotwie.

Praktykanci zobowiązani są do prowadzenia dziennika praktyk z własnymi uwagami i komentarzem, odpowiadają nam na pytania o relacje, związki pomiędzy poszczególnymi podmiotami procesu dydaktyczno-wychowawczego, informując nas o tym, co zaobserwowali, co wynotowali, co ich zaintrygowało, zdenerwowało, pobudziło wyobraźnię, zdziwiło, zaskoczyło. Na podstawie tego materiału piszą sprawozdania. Podsumowaniem są eseje, a w nich jest miejsce na polemikę. Po powrocie część studentów nadal zajmuje się analizą zebranego materiału, tym samym potwierdzając chęć współpracy w ramach działalności Studenckiego Koła Naukowego Badań Pogranicza Kultur¹⁵.

¹³ Studenci hospitolali różne formy zajęć (lekcje, kółka zainteresowań, zajęcia wyrównawcze, zajęcia świetlicowe, rady pedagogiczne). Równocześnie animowali działalność kulturalną. Jej finałem był „Dzień Studenta UMK” i impreza „Studenci UMK – dzieciom” (proponowane były formy kabaretowe, plastyczne, teatralne, muzyczne w zależności od zdolności i preferencji obecnych na praktykach studentów) oraz impreza „Dzieci studentom” (wówczas ma miejsce prezentacja przez dzieci z poszczególnych klas swoich osiągnięć).

¹⁴ Pobyt kilkudziesięciu uczniów dzięki wypracowanym przez Teatr „Maja” środkom, dofinansowaniu ministerstwa oraz rektora UMK, środkom z KBN możliwe było organizowanie pobytu dzieci na koloniach ostatnia zorganizowana grupa uczniów przebywała w Toruniu w 2002 roku.

¹⁵ SKN BPK rozpoczęło swoją działalność w 1997 roku przy Pracowni Studiów Kulturowych i Edukacyjnych kierowanej przez profesora Z. Kwiecińskiego w Instytucie Pedagogiki, od 2007 roku w Katedrze Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej na WNP UMK.

Przez wiele lat organizowania obozów naukowych studenci podejmowali się realizacji kolejnych projektów naukowych¹⁶. Jednym z nich było zbieranie materiałów do opracowywanej monografii wszystkich sześciu szkół polskich¹⁷ mających dłuższą lub krótszą historię, swoją własną koncepcję pracy, sposób jej wdrażania. Drugim projektem SKN było zebranie materiałów dotyczących pracy nauczyciela delegowanego na Łotwę. Wobec tego, że bardzo istotnym ogniwem pracy szkoły jest nauczyciel, a jego doświadczenie jest trudne do przecenienia, należało tę wiedzę zebrać, by można ją było wykorzystać w procesie przygotowania kolejnych ekip kierowanych do pracy na Wschodzie. Wywiady przeprowadzone z nauczycielami delegowanymi z Polski i z tymi miejscowymi tworzą obraz specyfiki i złożoności roli nauczyciela pracującego na pograniczu kultur¹⁸.

Studenci przez wiele lat prowadzili badania w szkołach, podejmowali rozmowy z rodzicami, uczniami, nauczycielami, udostępniono im dane dotyczące dynamiki pracy szkoły, mieli wgląd w statut, regulaminy, koncepcje, plany pracy szkoły, plany lekcyjne. Dzięki zebranych materiałom zaczęły powstawać pewne całości, niektórzy studenci spośród realizujących proponowany program edukacji międzykulturowej zgłębiali problematykę proponowaną na seminariach magisterskich czy licencjackich¹⁹, poszukiwali teoretycznych uzasadnień dla zaobserwowanych faktów. Towarzyszyli nam – badaczom, dojrzewając do roli partnerów w toczących się dyskusjach naukowych. Kilka z tych osób otrzymało szansę wykorzystania zdobytej wiedzy i doświadczenia na poziomie przygotowania dysertacji doktorskich²⁰.

¹⁶ Obozy naukowe organizowane są od roku 1997 we wszystkich szkołach polskich na Łotwie (Ryga, Dyneburg, Krasława, Rezekne, Jekabpils).

¹⁷ Na etapie końcowej redakcji jest moja autorska monografia dotycząca wszystkich szkół polskich powstałych na Łotwie po 1989 roku.

¹⁸ Przez 25 lat przeprowadziliśmy ponad 60 wywiadów z nauczycielami delegowanymi z Polski do pracy na Łotwie oraz z 40 nauczycielami miejscowymi. Zebrany materiał został częściowo wykorzystany w artykule M.M. Urlińskiej *Kultura szkoły pogranicza kultur (łotewska przestrzeń – polskie klimaty)*. W: Lewowicki, T., Szczurek-Boruta, A. i Grabowska, B. red. *Kultura w edukacji międzykulturowej – konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne*. Toruń 2013: Wydawnictwo Adam Marszałek oraz monografii autorstwa K. Jurzysty i M.M. Urlińskiej *Pomiędzy nadzieją a (nie)spełnieniem. Rola polskiego nauczyciela na Łotwie*. Toruń 2017, UMK.

¹⁹ Przez 25 lat wypromowano 50 magistrów i licencjatów (seminaria prof. Z. Kwiecińskiego, prof. M.M. Urlińskiej) wykorzystujących w swych pracach dyplomowych materiały zebrane podczas prowadzonych badań na Łotwie.

²⁰ Tomasz Biernat, pierwszy nauczyciel Szkoły Polskiej w Rydze, który po roku pracy w tej placówce przywiózł materiały do swojej dysertacji doktorskiej *Być Pola-*

Pomysł wykorzystania w kształceniu studentów UMK faktu naszej obecności na Łotwie dojrzywał we mnie od pierwszych lat działań organizacyjnych prowadzonych w Rydze. Do realizacji projektu – oprócz pracowników Instytutu Pedagogiki, a później Wydziału Nauk Pedagogicznych – zapraszałam także studentów, którzy dzięki temu mogli wyjść z „centrum” i skonfrontować wyobrażenia z rzeczywistością oraz złożoną historią „ludzi pogranicza”. Zaczęliśmy z czasem analizować rolę studentów i ich sposób widzenia świata oraz naszą rolę (nauczycieli akademickich) w dojrzywaniu młodych pedagogów. Przez te wszystkie lata prowadziliśmy ich obserwację, dzięki temu dzisiaj możemy pokusić się o uogólnienie reakcji studentów na to, co się im serwuje, wprowadzając na ścieżki pogranicza²¹.

Każdy ze studentów przechodził przez pewne fazy reagowania i moge potwierdzić, że są one zbieżne z moimi własnymi reakcjami z przeszłości. Początkowo był to stan rozbudzonej ciekawości, chcieli wyjechać, aby dotknąć i posmakować czegoś nowego, następnie stan zachłyśnięcia się, bo wszystko było nowe, wszystko dla nich ważne. Zostali zasypani faktami, więc odczuwali chaos informacji, jeszcze nie do końca przez nich dekodowanych. Obserwowaliśmy ich zwątpienie i pytania „co ja tu robię”, „nic z tego nie rozumiem”, stwierdzenia „wszystko tu obce jest” i konkluzje „nie należę do tego świata”. Zdawali sobie sprawę, że to, co obserwują, jest materią skomplikowaną, trudną dla nich do ogarnięcia, zatem przechodzili przez fazę „zmęczenia z nadmiaru”. Zmuszeni do rozliczenia się z materiału zebranego w terenie, wchodzili w etap porządkowania i „zatrzymania się nad sensem tego doświadczenia”. Siłą rzeczy dochodzili do momentu porównania i wyprowadzenia wniosków, czymże jest własne doświadczenie wobec losu „Innych”. Goszcząc w prywatnych przestrzeniach tego świata, decydowali się na wycieczki, powroty bądź ucieczki. Na przestrzeni tych wszystkich lat dziesiątki studentów było tam tylko przejazdem, nieliczni pozostali na dłużej.

kiem na Łotwie. Świat życia codziennego (promotor prof. dr hab. A. Olubiński), praca doktorska Katarzyny Jurzysta *Rola społeczna nauczyciela polskiego na Łotwie* (promotor – prof. dr hab. Z. Kwieciński), w przygotowaniu jest dysertacja Sylwii Antonowicz *Świat codzienny a jakość życia młodych dorosłych absolwentów polskich szkół na Łotwie* (promotor – prof. UMK dr hab. M.M. Urlińska).

²¹ Przygotowuję do druku osobne opracowanie, w którym zostaną zawarte obszernie fragmenty tekstów zawartych w sprawozdaniach, esejach, pracach magisterskich studentów wędrujących ze mną na pogranicza, analiza oparta jest na wypowiedziach studentów – uczestników praktyk pedagogicznych na Łotwie w latach 1989–2017.

Można postawić sobie pytanie: czym jest zatem to zdarzenie dla studentów? Wydaje się to ważne doświadczenie życiowe, kulturowe i pedagogiczne. Z dala od własnego domu studenci podpatrują życie innych. Takiego życia nie doświadczyliby „w centrum”, gdyż wiele zjawisk tam napotkanych jest charakterystycznych dla społeczności pogranicza. Kontakt z „różnicą” jest niezwykle twórczy i życiodajny. Wyrazem tego, co zostaje w studentach po praktykach na Łotwie, są wypowiedzi pisemne na temat przeżyć i tego, co zyskali, a co stracili. Opowieści studentów zawierają niezwykle ładunek emocjonalny, młodzi ludzie rzucają w wir niejednoznaczności wyrzucając z siebie wrażenia, oczyszczając swe wnętrza z pokładów emocji nagromadzonych poprzez kontakt z różnicą. Dzięki temu uruchamiają w sobie tę bardziej twórczą część, a ich opracowania będące rezultatem ich przeżyć potwierdzają słuszność tezy o „życiodajnym efekcie pogranicza” (Witkowski, 1995, s. 19).

Studentów inspiruje różnorodność, niejednoznaczność środowiska, do którego wchodzi. Pojawia się refleksja nad własnymi wyborami i autoidentyfikacjami. Stąd ta refleksja jaka pojawia się w pracach studentów: „Przez cały czas pobytu na Łotwie, kłóciła się moja logika z uczuciami. Kto ma rację, po czyjej stronie leży prawda. Nie wiem czy będę miała okazję tam wrócić. Cieszę się, że mogłam poznać dylematy ludzi stamtąd. Myślę, że dzięki temu wyrosłam trochę, dojrzałam i potrafię docenić fakt, że mam Ojczyznę, która stwarza mi możliwość rozwoju i zaistnienia, nam kraj w którym sama mogę kreować swoją przyszłość i być pewna jej istnienia”²².

Nasza praca ważna była w tamtych latach (w sytuacji wchodzenia Polski do Unii Europejskiej i przygotowania na to młodych ludzi), ważna jest i dzisiaj (w sytuacji pojawienia się problemów, które stworzyło otwarcie granic dla imigrantów, uchodźców trafiających do Europy oraz dla Polaków swobodnie poruszających się w UE). Wyjątkowa więc rola – w zakresie nabywania kompetencji do działania oraz kształtowania światopoglądu młodego człowieka – przypada edukacji, wspomagającej czy też stymulującej rozwój, umożliwiającej mu wrastanie w kulturę oraz identyfikację.

Odpowiadając sobie na pytanie, jakie są efekty działania programu edukacji międzykulturowej studentów pedagogiki UMK, twierdzę, że są one w każdym z nas. Czytając teksty studentów podobne do zamieszczonego powyżej, nie ma się wątpliwości, że tak jest. Jako autor owego programu czuję, że te lata pracy na Łotwie to kapitał badacza i nauczyciela, który procentuje w stu-

²² Refleksja Katarzyny Sitek wypowiedziana w sprawozdaniu po praktyce odbywanej we wrześniu 1998 roku w Szkole Polskiej im. Ity Kozakiewicz w Rydze.

dentach, kiedy ich kroki kieruje się na ścieżki niekoniecznie usłane różami, ale na pewno pełne niespodzianek i niezwykle życiodajne, bogate w zdarzenia. Te zaś stają się pożywką dla refleksji pedagogicznej rodzącej się z dala od „centrum” – na pograniczach.

„Pogranicze jest w nas” – studenckie projekty edukacyjne

Studenckie Koło Naukowe Badań Pogranicza Kultur, działające w Katedrze Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej, w ostatnich dziesięciu latach było inicjatorem kolejnych, innych niż „łotewskie”, projektów badawczo-wdrożeniowych pod ogólnym hasłem: „Polacy wobec Obcych – Obcy wobec Polaków”. Jedne z nich adresowane są do cudzoziemców i uchodźców (te nastawione na wsparcie imigrantów, repatriantów, uchodźców), inne do studentów i młodzieży w placówkach edukacyjnych (w celu zmiany ich postaw na pozbawione uprzedzeń i stereotypów). SKN BPK nawiązało współpracę z Zamkniętym Ośrodkiem dla Cudzoziemców w Kętrzynie oraz Ośrodkiem dla Cudzoziemców w Grupie k. Grudziądza. Pobyt studyjny w tych placówkach przybliżał studentom problemy, z którymi mierzyć się muszą uchodźcy i cudzoziemcy czasowo przebywający w Polsce. Poznanie systemu wsparcia, jaki oferowany jest tej grupie odbiorców było pierwszym krokiem w kierunku przygotowania przez członków Koła projektów edukacyjnych adresowanych do rezydentów tych placówek. Powstało sześć projektów studenckich, jeden realizowany w Grupie k. Grudziądza (*Toruń widziany oczami sąsiada* – wycieczka dla dzieci z Ośrodka), jeden w Kętrzynie (*Nauka języka polskiego poprzez zabawę, metodą teatrzyków muzycznych*) oraz dwa w Toruniu na UMK i w kilku miejskich gimnazjach (*„Inni tacy sami jak my – Światowy Dzień Uchodźcy na UMK* oraz *„Inny to także swój – więcej łączy niż dzieli”*).

Dzięki przewodniczącej SKN BPK mgr Sylwii Antonowicz nawiązana została także współpraca z Polską Akcją Humanitarną, Fundacją Emic, Fundacją Wolność i Demokracja oraz Stowarzyszeniem Inicjatyw Niemożliwych „Motyka”, w ramach której prowadzone są w kraju i poza jego granicami (Ukraina, Rumunia) warsztaty adresowane do uczniów na różnych poziomach edukacji oraz wolontariuszy chętnych pracować z uchodźcami, imigrantami, cudzoziemcami. W ramach tejże współpracy miało miejsce przygotowanie i przeprowadzenie warsztatów dla grupy młodzieży z zakresu edukacji antydyskryminacyjnej (realizacja projektu *Przystanek Różnorodność* oraz projektu *Aktywizacja dzieci, młodzieży i osób dorosłych w Ośrodku dla Cudzoziemców w Grupie*).

W 2010 roku podpisany został także list intencyjny dotyczący współpracy SKN BPK z kilkoma podmiotami: Fundacją Polskie Kresy Wschodnie – Dziedzictwo i Pamięć, Uniwersyteckim Kołem Naukowym Miłośników Ziemi Kresowych UMK w Toruniu. W ramach tejże współpracy, jako opiekun naukowy SKN i kierownik Katedry Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej, objęłam opieką merytoryczną organizowane przez te podmioty Interdyscyplinarne Międzynarodowe Konferencje Naukowe *Polskie Kresy Wschodnie i ludzie stamtąd* odbywające się przez dwa kolejne lata w Toruniu. Pokłosiem tego wydarzenia było wydanie recenzowanej monografii naukowej z tekstami studentów i doktorantów podejmujących w badaniach problematykę pogranicza²³.

Poza wymienionymi działaniami edukacyjnymi w ramach prac SKN BPK obecnie prowadzone są dwa projekty badawcze. Jeden projekt skierowany do osamotnionych seniorów w sytuacji migracji zarobkowej ich dzieci. Członkowie Koła przygotowali projekt edukacyjny *Eurosieroctwo seniorów – senior w sieci*, w ramach którego uczą samotnych seniorów obsługi komputera, umożliwiając tym samym kontakt z bliskimi, którzy wyjechali do pracy poza granice kraju. Nie chodzi w tym przypadku jedynie o wyposażenie seniorów w techniczne umiejętności, ale o współobecność z nimi studentów w trakcie realizowania projektu. Rozmowy z seniorem mają tutaj charakter terapeutyczny, dostarczają także studentom wiedzy o przeszłości i teraźniejszości beneficjentów.

W ramach współpracy studenci digitalizują zdjęcia rodzinne czy osobiste dokumenty (Szulakiewicz, 2013), archiwizują materiały, a towarzyszy temu opowiadanie seniorów o ich życiu. Wszystko to umożliwia studentom tworzenie rodzinnych biografii ludzi starszych i osamotnionych, daje możliwość dowartościowania historii ich życia. Wszystko zebrane i opracowane jest po to, by powstałe mikrohistorie mogły zostać przesłane do dzieci seniorów, które mieszkają z daleka od domu rodzinnego. Powstają więc filmiki z udziałem seniorów (*Kwiaty Babci Zosi, Smaki babci Gieni, Dobranocki babci Marii, Listy mówione – wspomnienia klejone*)²⁴. W trakcie projektu edukacyjnego prowadzone są przez seminarzystów – członków SKN BPK – badania naukowe nad funkcjonowaniem seniorów „w roli bez roli”, materiały są wykorzystywane w pracach licencjackich (wdrożeniowe projekty socjalne).

²³ Recenzentami obydwu monografii są profesorowie Zbigniew Karpus i Maria Marta Urlińska.

²⁴ W trzyletnim projekcie uczestniczyło po dziesięciu seniorów każdego roku.

Drugi projekt poświęcony jest badaniu stosunku Polaków do uchodźców oraz imigrantów ekonomicznych, którzy w ostatnich latach napływają do Unii Europejskiej. Przeprowadzono badania pilotażowe studentów UMK różnych kierunków (200 osób) oraz 60 seniorów (wywiad ustrukturyzowany), dzięki temu przetestowano przygotowane narzędzie badawcze. Nowe perspektywy otwarło podpisanie dwustronnych umów UMK z Uniwersytetami w Rezekne (Łotwa)²⁵ oraz Kijowie (Ukraina)²⁶, w ramach których partnerzy podjęli decyzję o przeprowadzeniu przez Koła Naukowe tych uczelni badań komparatystycznych w trzech krajach, trwają obecnie prace nad adaptacją naszego narzędzia do warunków łotewskich i ukraińskich.

Współpraca międzynarodowa – wspólne projekty

Współpraca z ośrodkami zagranicznymi wiąże się z realizacją dwóch projektów badawczych KBN oraz grantów wewnętrznych UMK²⁷, w ramach których prowadziliśmy badania w działaniu oraz badania longitudinalne w szkole polskiej w Rydze²⁸. Współpraca z Eksperymentalną Szkołą Polską zakładała: pomoc metodyczną nauczycielom z Polski, dyskusje o problemach dydaktyczno-wychowawczych pojawiających się w szkole polskiej, o sposobach wdrażania programów eksperymentalnych, organizację kolonii w Toruniu dla dzieci ze szkoły w Rydze, konsultacje przy realizacji programu w języku polskim, ocenę bieżących osiągnięć uczniów (testowanie dzieci dwukrotnie w ciągu roku). Współpraca z pozostałymi szkołami polskimi na Łotwie polegała na archiwizowaniu dokumentów związanych z działalnością placówek, zbieraniu materiałów realizacji dotyczących programu nauczania, prowadzeniu wywiadów z nauczycielami, organizatorami szkół, liderami środowiskowymi, uczniami i ich rodzicami. Ponadto na przyjmowaniu na prak-

²⁵ Umowa dwustronna podpisana w dniu 23 marca 2017 roku przez rektora UMK prof. A. Tretyna oraz rektora RTA prof. E. Teirumnieksa.

²⁶ Umowa dwustronna podpisana w dniu 19 października 2016 roku przez rektora UMK prof. Andrzeja Tretyna oraz rektora Kijowskiego Uniwersytetu Pedagogicznego im. B. Grinczenki prof. Viktora A. Ogneviuka..

²⁷ Grant KBN nr 1-1097-92-03, nr 1-HO1F0-23-14, Grant wewnętrzny UMK 773/H, 664/H.

²⁸ W pomiarze pierwszym w badaniach wzięła udział grupa 144 dzieci i 72 ich rodziców, natomiast w pomiarze drugim do bazy trafiło 45 dzieci i 17 ich rodziców, obecnie trwają prace nad trzecim pomiarem w grupie dwukrotnie badanych wówczas uczniów, a dzisiaj absolwentów.

tyki naszych studentów (w ramach grantów wewnętrznych UMK i w ramach Programu Erasmus Plus).

Kooperacja z Wydziałem Pedagogicznym Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze związana była z projektem *Szkoła Polska w Rydze – laboratorium dwóch Uniwersytetów*²⁹. W ramach tego przedsięwzięcia miało miejsce prowadzenie badań w działaniu w szkole polskiej, dokonywanie diagnoz etapowych, określenie właściwości adaptacyjnych uczniów w specyficznych warunkach, praca nad dostosowaniem treści programowych do standardów państwowych przy jednoczesnym opanowaniu języka polskiego, tradycji i kultury polskiej, koordynacja prac nad tworzonymi przez zespół metodyków polskich i łotewskich programami nauczania w szkołach polskich na Łotwie, organizacja seminariów naukowo-metodycznych podsumowujących wyniki wspólnych badań oraz omawiających problemy oświaty mniejszości narodowych na Łotwie³⁰.

Współpraca z Ministerstwem Edukacji Narodowej na Łotwie zakładała udział w dyskusjach nad powstałą koncepcją szkolnictwa mniejszości narodowych na Łotwie, koordynowaniu prac nad programami nauczania dla szkół polskich na Łotwie w części polskojęzycznej (udział w polsko-łotewskich zespołach roboczych spotykających się naprzemiennie dwa razy w roku w Toruniu i w Rydze), udział w konferencjach dyrektorów szkół polskich i szkół mniejszości narodowych na Łotwie, organizacji wizyt sekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Łotwy Janisa Vanaga³¹. W realizacji wszystkich tych przedsięwzięć konieczny był stały kontakt z Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej na Łotwie oraz pomoc placówki w organizowaniu kontaktów z Ministerstwem Edukacji na Łotwie, organizowaniu spotkań i prowadzeniu negocjacji z władzami państwowymi i samorządowymi w sprawie organizacji

²⁹ Początkiem wspólnego działania była umowa zawarta w 1988 roku przez rektorów UMK w Toruniu i UŁ im. Petera Stuczki w Rydze.

³⁰ W lipcu 1994 roku seminarium na UMK w Toruniu, prezentujące wstępne wyniki badań w ramach projektu badawczego 773/H, we wrześniu 1994 roku w ramach konferencji w Lelupe na Łotwie organizacja sekcji omawiającej problemy oświaty mniejszości narodowych, w lutym 1995 roku w Rabce-Zdroju odbyła się konferencja podsumowująca z udziałem badaczy problemów pogranicza (profesorowie: Z. Kwieciński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, Z. Jasiński, Cz. Łapicz, R. Borowicz, P. Boski, L. Witkowski, T. Szkudlarek i inni).

³¹ Kilkundniowy pobyt w sierpniu 1995 roku na zaproszenie rektora UMK oraz udział w Zjeździe Pedagogicznym w Toruniu na zaproszenie przewodniczącego PTP prof. Kwiecińskiego.

oświaty dla mniejszości polskiej. Ważna była pomoc w nawiązywaniu kontaktów z Łotewską Akademią Kultury, kształcąca studentów na specjalizacji „kultura i język polski”, pośredniczeniu w organizacji obozów naukowych i praktyk zawodowych dla studentów UMK w szkołach polskich na Łotwie.

W kolejnych latach poszerzaliśmy kontakty naukowe, podejmując współpracę z innymi podmiotami działającymi w ościennych krajach (Litwa, Łotwa, Ukraina), mających podobną do naszej historię, zainteresowanych wspólnym działaniem, dotyczącym prowadzenia badań czy przygotowania grantów. I tak doszło do nawiązania współpracy z Uniwersytetem Technicznym w Rydze oraz Litewskim Uniwersytetem Edukologicznym w Wilnie, w ramach której przygotowany został wniosek na projekt badawczy zgłoszony w konkursie NCN Harmonia 5 pt. *Jakość życia seniorów w sytuacji migracji zarobkowej ich dzieci. Badania porównawcze na Litwie, Łotwie w Polsce*³². Projekt uzyskał wysokie noty ekspertów i recenzentów, chociaż niewystarczające do otrzymania środków z NCN; przygotowane zostało odwołanie, lecz postępowanie zostało umorzone z powodu śmierci kierownika projektu.

Nawiązanie współpracy z Akademią Technologiczną w Rezekne umożliwiało współorganizację kilku międzynarodowych konferencji naukowych (z aktywnym udziałem pracowników obu uczelni). Pierwszą była debata zorganizowana w czerwcu 2016 roku w Krakowie *Młodzi przeciw czemu się buntują, czego pragną, co budują?* Kolejną była konferencja odbywająca się w Rezekne (Łotwa)³³. Udział w tej debacie blisko dwustu osób (z ponad dwudziestu krajów świata) to ważny krok w projektowaniu wspólnych działań badawczych środowisk akademickich w kraju i poza granicami³⁴. Do grupy współpracujących z nami podmiotów dołączył też Kijowski Uniwersytet Pedagogiczny im. B. Grinczenki³⁵.

³² Grant (ID; 231541) przygotowany był przez zespół badaczy z dwóch polskich uczelni (UMK w Toruniu oraz Akademia Ignatianum w Krakowie), kierownikiem zespołu został profesor Ryszard Borowicz.

³³ 11th International Scientific Conference SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Współorganizatorem konferencji odbywającej się 26–27 maja 2017 roku były Rezeknes Tehnologiju Akademija (Latvia), Riga Stradins University (Latvia), Klaipeda University (Lithuania) oraz WNP UMK w Toruniu.

³⁴ Udział kilkunastu osób w konferencji skutkował wydaniem tekstów w monografii wielotomowej (wydanie papierowe oraz e-Wydanie dostępne w formie elektronicznej <http://journals.ru.lv/index.php/SIE>, książki odnotowane w bazie danych Thomson Reuters (ISI Web of Science), CrossRef, Google Scholar, OpenAIRE, WordCat.

³⁵ W ramach współpracy zostały zaprojektowane zespołowe badania nad stosun-

Ważnym wydarzeniem naukowym, mającym charakter podsumowania projektu realizowanego na Łotwie, była Międzynarodowa Konferencja Naukowa odbywająca się w kwietniu 2017 roku w Ciechocinku pt. *Troska o tożsamość Polaków na Wschodzie*³⁶. Debata została poświęcona problemom Polaków żyjących poza granicami naszego kraju. Impulsem do podjęcia dyskusji nad zagadnieniami funkcjonowania Polaków na obczyźnie oraz podsumowania inicjatyw wspomagających Rodaków były działania Macierzy wspierające organizatorów szkolnictwa poza granicami kraju i zaangażowanie się toruńskiego środowiska naukowego w ów proces. Przywołanie wspomnianych wydarzeń dokonywało się już jednak w nowym kontekście społeczno-gospodarczym i kulturowym, w perspektywie migracji Polaków (także tych ze Wschodu) do krajów Europy Zachodniej i budowania przez nich i ich dzieci w tych uwarunkowaniach własnej tożsamości. W gronie uczestników konferencji byli więc nie tylko badacze, zainteresowani opisem przebiegających aktualnie w Europie procesów, ale także przedstawiciele Polonii i Polaków mieszkających poza Polską oraz osoby z kraju reprezentujące instytucje wspierające Rodaków na obczyźnie³⁷.

Grant złożony do NCN w konkursie Harmonia nie był jedynym naszym projektem badawczym, z którym aplikowaliśmy o środki zewnętrzne. W lipcu 2013 roku został przygotowany wniosek do Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pt. *Dziedzictwo – Kultura – Tożsamość. Dzieje najnowsze*

kiem studentów do wartości odnowy ładu społecznego z lat 1980/1982 zrekonstruowanych w „dekalogu odnowy” P. Sztompki. Autorem i kierownikiem projektu jest prof. Z. Kwieciński, w składzie zespołu są profesorowie z trzech krajów: L. Choruża (Ukraina), M.M. Urlińska (Polska), S. Usca (Łotwa). Badania komparatystyczne prowadzone są na próbie około 1000 osób z trzech państw).

³⁶ Pierwsza konferencja w ramach projektu badawczego realizowanego na Łotwie odbyła się w Rabce-Zdroju w 1995 roku, pokłosiem tej debaty była publikacja pokonferencyjna *Edukacja a tożsamość etniczna*, red. M.M. Urlińska. Toruń 1995: UMK.

³⁷ Różnorodność inicjatyw i działań społeczno-edukacyjnych ośrodków naukowo-badawczych i organizacji działających na rzecz Polonii i Polaków poza granicami kraju skłoniła nas do zorganizowania w ramach konferencji także sesji posterowej (przygotowała ją doktorantka Akademii Ignatianum mgr Magdalena Urlińska). Zgłoszone graficzne prezentacje (25 plakatów) obejmowały problematykę m.in. związaną z szeroko pojętą edukacją, przestrzenią działań instytucji edukacyjnych i doświadczeniami szkolnymi, współlistnieniem społeczności polskiej w wielokulturowym świecie, formami wsparcia Rodaków na obczyźnie, jak również z mobilnością Polaków za granicą. Plakaty przygotowali m.in. doktoranci oraz członkowie Studenckiego Koła Naukowego Badań Pogranicza Kultur działającego na WNP UMK, prezentujący działania wspierające Polaków na Łotwie przez ostatnie 25 lat.

szkoły polskiej na Łotwie (lata 1998–2014)³⁸, projekt nie został zakwalifikowany do finansowania, odrzucony ze względu na problematykę niemieszczącą się w założeniach konkursu. Kolejną próbę podjęliśmy w grudniu 2013 roku, kiedy to w konkursie NCN OPUS 6 złożyliśmy wniosek pt. *Potencjalność budowania tożsamości w kontekście pogranicza kulturowego – między edukacją formalną a nieformalną*³⁹ był to projekt autorski dotyczący prowadzonych badań longitudinalnych w szkole polskiej w Rydze, zakładał trzeci pomiar, tym razem absolwentów szkoły po dwunastu latach od ukończenia szkoły. Także ten projekt nie został zakwalifikowany do finansowania. Ponowiliśmy w 2014 roku starania o pozyskanie środków, zgłaszając projekt w kolejnej edycji konkursie NCN OPUS 7 pt. *Sukces edukacyjny szkoły pogranicza w opinii wybranych podmiotów jej audytorium społecznego. Dzieje najnowsze polskiej szkoły na Łotwie (1989–2014)*⁴⁰. Także ten projekt nie zyskał finansowania.

Członkowie SKN BPK z opiekunem przygotowali również projekt edukacyjny *Misja SAP – Trans(misja) nauki, kultury i sztuki, czyli Studenci Ambasadorami Polski* przewidziany do realizacji w polskich placówkach w Łatgalii (trzech szkołach oraz jednym przedszkolu). Projekt polegał na włączeniu studentów UMK zaangażowanych w ramach pracy kół naukowych w działania transmitowania wiedzy i kultury (w sposób ciekawy i przystępny dla uczniów szkół polskich), przez zorganizowanie na Łotwie Festiwalu Kultury, Nauki i Sztuki. Głównym celem projektu było przygotowanie oferty imprez kulturalno-naukowych, które będą zrealizowane podczas Festiwalu w szkołach polskich na Łotwie (Państwowe Gimnazjum Polskie w Rezekne im. Stefana Batorego w Rezekne, Państwowe Gimnazjum Polskie im. Józefa Piłsudskiego w Daugavpils, Polskie Przedszkole Nr 29 w Daugavpils, Polska Szkoła Podstawowa w Krasławie).

³⁸ Kierownikiem projektu (ID: 227800) była M.M. Urlińska, w zespole znaleźli się pracownicy i doktoranci dwóch uczelni polskich (UMK w Toruniu oraz Akademia Ignatianum w Krakowie) i dwóch zagranicznych (Litewski Uniwersytet Edukologiczny w Wilnie oraz Uniwersytet Łotewski w Rydze).

³⁹ Kierownikiem projektu (ID: 242906) była prof. UMK dr hab. M.M. Urlińska, zespół wykonawców liczył 15 osób pracowników i doktorantów uczelni w Toruniu, Krakowie i Olsztynie.

⁴⁰ Kierownikiem projektu (ID: 263212) był prof. zw. dr hab. Jerzy Nikitorowicz, wybitny znawca problematyki pogranicza, głównymi wykonawcami profesorowie: M.M. Urlińska (UMK) oraz Eryk Jekabsons (Uniwersytet Łotewski), w zespole było ponadto 10 innych osób – pracowników i doktorantów UMK.

Projekty w ramach Festiwalu miały pokazywać bogactwo, różnorodność i niezwykłość świata nauki i kultury, przy wykorzystaniu alternatywnych metod dadaktycznych: tematyczne warsztaty, eksperymenty naukowe, zajęcia pozalekcyjne, stymulujące aktywność poznawczą i twórcze postawy w zdobywaniu, wykorzystywaniu wiedzy, podanej w atrakcyjny sposób (interaktywna platforma e-learningowa) potrzebę jej nieustannego odkrywania. Studenci i doktoranci UMK działający aktywnie w kołach naukowych wraz z opiekunami są najlepszymi rzecznikami nauki, dla których wiedza jest znaczącą wartością, mogą więc podzielić się swoimi pasjami z uczniami szkół polskich na Łotwie, pokazując, że uczenie się nie musi być nudne, a dobre wykształcenie, wiedza i umiejętności są kluczowymi zasobami we współczesnym świecie.

W proponowanych działaniach zakładaliśmy położenie nacisku na naukę, by pomóc szkołom polskim na Łotwie w podnoszeniu jakości nauczania, wspierając je tym samym w konkurowaniu o uczniów z innymi placówkami. W projekcie był położony nacisk na działania służące zwiększaniu integracji środowiska polskiego i podtrzymanie języka wśród Polaków i osób polskiego pochodzenia poza krajem zamieszkania, w celu utrwalania tożsamości etnicznej i dziedzictwa kulturowego. Wydarzenia towarzyszące Festiwalowi i sama jego formuła mogą być najlepszą promocją języka i kultury polskiej, zachętą dla dzieci polskiego pochodzenia do nauki języka polskiego, a dla rodziców źródłem refleksji o tym, jakie korzyści wypływają z zachowania polskiego języka. Mogą być także wsparciem rozwoju polskiej kultury i języka polskiego nie tylko wśród Polaków, lecz także pozostałych mieszkańców Łotwy.

Działania projektowe, zgodnie z zaleceniami V Forum Oświaty Polonijnej, wpisują się w krzewienie języka polskiego i kultury w środowiskach polskich za granicą w zakresie rozbudzania zainteresowania nauką języka polskiego, kulturą, sztuką, geografią, historią i aktualnymi wydarzeniami, poprzez organizację kursów języka polskiego dla ludności polskiej na Łotwie, także w formie e-learningu. W projekcie ważne miejsce zajmuje pomoc kadrze nauczycielskiej w doskonaleniu umiejętności w zakresie nauczania bilingwalnego, metod i technik aktywizujących pracę uczniów, organizowania atrakcyjnych zajęć pozalekcyjnych. Projekt pomyślany był jako wsparcie dla osób uczących się w szkołach polskich w zapewnieniu kontaktów z tradycją i współczesną polską kulturą, w dostępie do aktualnych i różnorodnych informacji o Polsce, a także pomoc w organizowaniu współpracy edukacyjnej pomiędzy środowiskiem Polaków za granicą a środowiskami w Polsce.

To była próba zorganizowania współpracy środowiska akademickiego z placówkami edukacyjnymi na obczyźnie w celu wykorzystania nowoczesnych form kształcenia (platforma e-learningowa), wykorzystania energii studentów przygotowujących się do pracy nauczycielskiej w zakresie różnych przedmiotów nauczanych w szkołach. Niestety w 2014 roku z powodu błędu formalnego wnioski zostały odrzucone, w kolejnym roku nie uzyskała uznania w oczach przyznających dotacje urzędników Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a w trzecim podejściu, przy zawirowaniach związanych z przeniesieniem tego zadania z MSZ do Senatu RP, nie rozstrzygnięto tego konkursu. Tym sposobem nasz zamysł wdrożenia pewnego pomocowego działania pozostał jedynie w fazie projektu i ograniczył się do realizacji pojedynczych zadań realizowanych w ramach organizowanych praktyk studenckich w poszczególnych placówkach.

Między przeszłością a przyszłością – zamiast zakończenia

W tym roku zarówno Łotwa, jak i Polska obchodzą 100-lecie swojej niepodległości. W skali trwania naszego świata ta okrągła liczba to niewiele, w skali kraju już nieco więcej, a w skali jednego życia osiągnięcie tego wieku to wydarzenie niebywałe i niecodzienne. Zapewne w naszych krajach równolatków Niepodległej jest sporo, chociaż tych, którzy pamiętają tamte dni – chyba niewiele. Jednak czas zmian zostaje zapisany w pamięci zbiorowej narodu i państwa to ważne, bo pamięć historyczna kształtuje wizję kulturową, społeczną i edukacyjną, pozwala zrozumieć dzisiejsze problemy, które w większości przypadków mają uwarunkowanie w przeszłości. To pamięć stanowi łącznik tych wydarzeń, faktów czy nawet mitów, które umiejscowione są między przeszłością a przyszłością. Poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące przeszłości sprzyjają budowaniu więzi społecznych tkwiących u podstaw istnienia grupy, wspólnoty a jest nią także polska mniejszość narodowa na Łotwie. Dzięki pamięci zbiorowej powstaje swoisty „międzygeneracyjny most dialogu”, który podkreśla podmiotowość jej uczestników.

W mojej – pracownika naukowego – pamięci pozostaje fakt wspólnie przeżytych z mieszkańcami Łotwy prawie trzydziestu lat. Dla mnie jest to ważne doświadczenie życiowe – przecież to prawie całe moje zawodowe życie. To też blisko trzecia część czasu, który upłynął od powstania i cały czas, który upłynął od ponownego odrodzenia się Łotwy jako niepodległego bytu państwowego.

Bibliografia

- Biernat, T. 1992. Dzieci pokochały szkołę (o polskiej szkole w Rydze). *Nowa Szkoła*. 10, ss. 586–588.
- Biernat, T. 2003. *Być Polakiem na Łotwie. Świat życia codziennego* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Jan Paweł II. 2011. *Pamięć i tożsamość*. Kraków: Znak.
- Kwieciński, Z. 2002a. *Nieuniknione? Funkcje alfabetyzacji w dorosłości*. Toruń – Olsztyn: UMK.
- Kwieciński, Z. 2002 b. *Wykluczanie*. Toruń: UMK.
- Kwieciński, Z. 2011. *Cztery i pół. Preliminaria – liminaria – varia*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Lewowicki, T., Szczurek-Boruta, A. i Grabowska, B. red. 2013. *Kultura w edukacji międzykulturowej – konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne*. Cieszyn – Warszawa – Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Nikitorowicz, J. 1995. *Pogranicze – tożsamość – edukacja międzykulturowa*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Nikitorowicz, J., Sobiecki, M. i Misiejuk, D. red. 2001. *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”.
- Szulakiewicz, W. 2013. Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*. 1 (16), ss. 65–84.
- Urlińska, M.M. red. 1995. *Edukacja a tożsamość etniczna*. Toruń: UMK.
- Urlińska, M.M. 2007. *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych*. Toruń: UMK.
- Urlińska, M.M. i Jurzysta, K. 2001. „Na granicach własnych i cudzych słuszności” – program edukacji międzykulturowej studentów. W: Nikitorowicz, J., Sobiecki, M. i Misiejuk, D. red. *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*. T. II. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie „Trans Humana”, ss. 187–196.
- Urlińska, M.M. i Jurzysta, K. 2017. *Pomiędzy nadzieją a (nie)spełnieniem. Rola polskiego nauczyciela na Łotwie*. Toruń: UMK.
- Urlińska, M.M. 2013. Kultura szkoły pogranicza kultur (łotewska przestrzeń – polskie klimaty). W: Lewowicki, T., Szczurek-Boruta, A. i Grabowska, B.

red. *Kultura w edukacji międzykulturowej – konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne*. Cieszyn – Warszawa – Toruń: Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 159–180.

Witkowski, L. 1995. Ambiwalencja tożsamości z pogranicza kulturowego. W: Urlińska M.M. red. *Edukacja a tożsamość etniczna*. Toruń: UMK, ss. 11–23.

Co-presence in research and in action – 30 years of intercultural experiences of the Faculty of Education at Nicolaus Copernicus University in Toruń

Abstract: This text is devoted to the history of the Toruń research centre on the borderland of cultures, in which in the 1990s curriculum the issues of intercultural education were included in the pedagogical studies program (first as optional and later obligatory classes). The initiators were people involved in the exploration accompanying the relief activity dedicated to the Poles in the East. Therefore, the research center located in the border area gained its own specificity and has its achievements related to the reconstruction of education for the Polish national minority. Research and action in this area is inscribed in “the biography of the road” of the group of employees and students who have undertaken scientific cooperation. The text includes an overview of selected projects that have constituted the participation of people involved in intercultural education at the Faculty of Education of the Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Keyword: intercultural education, Polish school in Latvia, Polish national minority, research in action, borderland of cultures

Translated by Maria Marta Urlińska